

UDC 811.81.42.161.2:81.42

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2025.2.5>

Л. Ю. ТИХА

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної та української філології,
Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: tykha.larysa@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7742-0976>*

ХУДОЖНІЙ СВІТ ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»)

У статті проаналізовано лексичний склад та художні засоби, що стали основою для творення мовної картини світу у романі Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки».

Значну групу лексики, яка стала маркером територіальної приналежності героїв, становлять діалектизми. Саме за великою кількістю діалектних слів у мовленні героїв читачі співвідносять їх з певними соціальними групами: Зазначено також, що значення переважної більшості діалектних слів зрозуміле з контексту, хоча в окремих випадках авторка використовує посторінкові зноски для пояснення їх значення (мольфарити, газдувати, закатрупити і т. ін.).

Не меншою кількісно є лексична група побутовізмів, просторічних слів, які вкладає в уста героїв з різною метою: від характеристики персонажа до надання образу або конкретній ситуації ознак трагізму, для зіставлення чи порівняння життєвих ситуацій.

З огляду на те, що події у творі відбуваються у західній частині України, то мовлення дійових осіб насичене лексикою релігійного спрямування (назви біблійних персонажів, станів і дій, пов'язаних із духовним життям вірян: Бог, Матір Божа, гріх, молитися тощо).

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що чисельною групою художніх образів є ті, ключовим словом в яких виступає лексема очі. Це важлива психологічна деталь, яка допомагає авторці зацентрувати на внутрішніх переживаннях героя, його почуттях, а також підсилити портретні особливості дійової особи.

У статті наголошено, що тропеїстика має важливе значення не лише для ліричного, поетичного зображення, а й для творення прозових картин людських взаємовідносин, відображення життєвих перипетій, інколи трагедій. Важливу роль відіграють для творення внутрішнього світу персонажів, їх портретної характеристики.

Найактивнішими художніми засобами в аналізованому романі виявилися порівняння, різні за структурою і за типами. У тексті ми виявили порівняльні конструкції, утворені традиційно, за допомогою сполучників як, ніби, та безсполучниковим способом; класичні порівняння і порівняння-заперечення, порівняння-психологічний паралелізм

Закцентовано, що активним засобом творення мовної картини світу виступають також метафори, зокрема персоніфікації, метафоричні епітети, парафрази.

Загалом у роботі зазначено, що художній світ прози Марії Матіос достатньо багатий щодо наявності мовних засобів зображення.

Ключові слова: лексема, метафора, порівняння, семантика, концепт, художній образ, мовна картина світу.

Поставлення проблеми. З-поміж засобів, які створюють художній світ творчості будь-якого митця слова, тобто формують мовну картину світу, ключову роль відіграють лексичні засоби та тропи. З-поміж лексичних засобів, які найяскравіше відображають ідею конкретного твору, допомагають відтворити його проблематику, виокремлюють іншомовну лексику, застарілі слова, неологізми, діалектну та просторічну лексику, фразеологізми. Звісно, що значне функційне навантаження мають оказіоналізми.

Що стосується тропів, то насамперед слід назвати так звані класичні, хрестоматійні тропи,

як метафора, порівняння, епітет, метонімія тощо. Усі вони позначені в тексті спеціальною стилістичною метою, виконують важливі функції організації художнього тексту. Крім того, художня образність авторського тексту завжди є візитівкою самого автора (чи авторки), робить його (текст) впізнаваним з-поміж інших.

Твори Марії Матіос можна впізнати за активним використанням колоритних діалектизмів, фразеологізмів, створених на їх основі порівняльних конструкцій тощо. Мовні особливості творів письменниці, позначені використанням найрізноманітніших засобів творення художніх

образів, неодноразово ставали об'єктом дослідження науковців-лінгвістів. Проте комплексного дослідження про образний світ роману «Майже ніколи не навпаки» у мовознавчій літературі немає, що й визначило мету нашої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовна картина світу Марії Матіос завжди приваблювала дослідників художнього слова. З появою перших її романів і повістей з'явилися і наукові розвідки з аналізом їх мовних особливостей.

Протягом останніх років дослідники художнього слова письменниці неодноразово аналізували окремі аспекти її творчості і в літературознавчому аспекті, і в мовознавчому, досліджувала мовні особливості загалом і окремі одиниці, зверталися як до прози, так і до поезії авторки. Наприклад, Г. Купрікова досліджує жанрово-композиційні особливості роману «Майже ніколи не навпаки» та визначає художню архітектоніку тексту [Купрікова]. У своїй роботі М. Федурко та В.Котович досліджують образно-художні особливості фемінітивів на матеріалі збірки «Жіночий аркан в саду нетерпіння». Авторки аналізують структуру фемінних утворень, визначають загальномовні та okazіональні одиниці, звертають увагу на своєрідне протиставлення у тексті маскулінних та фемінних назв [Федурко]. Науковиця В. Котович присвятила наукову розвідку аналізові літературно-художніх онімів у поезії Марії Матіос. Авторка проаналізувала, зокрема, онімну метафору, дослідила функційні особливості онімів, які набули символічного звучання в авторському тексті, та простежила процес контамінації власних назв в авторському тексті [Котович]. Дослідниця О. Івашина здійснила аналіз психологізму як ознаки художнього стилю Марії Матіос, інтерпретуючи психічні феномени, представлені в романах «Майже ніколи не навпаки» та «Черевички Божої Матері» [Івашина].

Результати та дискусії. У творчості Марії Матіос представлений практично весь арсенал наявних у мові засобів художнього зображення: лексика, тропи, асоціативність, психологізм тощо. Письменниця своєю творчістю доводить, що мовна картина світу письменника формується на основі авторського світогляду,

переосмислення навколишньої дійсності, відтворення реального життя реальних людей.

Лексичний склад в аналізованому романі здебільшого відображає діалектні особливості регіону, де розвиваються події. В уста героїв вкладено колорит бойківських говірок. Варто зазначити, що Марія Матіос належить до тих майстрів слова, які діалектну лексику використовують не лише у мові персонажів, але й у мові автора. Як зазначають науковці, які досліджують діалектизми у творчості письменниці, значення більшості з них не потрібно пояснювати, бо воно зрозуміле з контексту [Гришашевич]. Наприклад, **Чи дитинку була би вчинила від нього** [Матіос : 147], **Закамянло, як оцей ось кус майже залізної смоли, що не можна його розбити навіть сокирою** [Матіос : 147]. Проте у романі є досить незначна кількість таких одиниць, пояснення до яких авторка наводить у посторінкових зносках: – **Не любить – і фортик!** [Матіос : 42]; **Відмольфарити хочу, поки того ніхто ще не знає** [Матіос : 115]; **І вона, майже безтямна, ніби напосна матриганом, і собі зсувається на землю – та так і падають обоє і мох чи зіпріле листя** [Матіос : 140], **Маринька дивиться на чорне – гаряче і бридке – кипіння в балії, і її до шпіку кісток пробирає страх** [Матіос : 146] У посторінкових зносках наведено значення наведених вище діалектизмів **фортик** – ось так, все (М. М., с. 42), **мольфарити** – ворожити, чаклувати (М. М., с. 115), **матриган** – золотий корінь (М. М., с. 140), **шпик** – мозок (М. М., с. 146) із позначкою «діалектне».

Діалектизми у романі «Майже ніколи не навпаки» письменниця використовує з різною метою. Окрім того, що наявність цієї групи лексики є маркером регіону, то Марія Матіос використовує їх для характеристики персонажів (портретної і психологічної), відтворення особливостей мовлення героїв, конкретних подій чи підсилення враження від життєвих моментів.

Ще один пласт лексики, який потужно представлений у романі, – це *просторічна, розмовна лексика*. Така особливість творів Марії Матіос виправдана, оскільки її герої – зазвичай прості люди, здебільшого гірські селяни, побутове спілкування яких не належить до відшліфованої

літературної мови. Але груба, неестетична на перший погляд лексика найчастіше використовується не стільки для відтворення мовлення персонажів, скільки для підсилення розуміння взаємовідносин між ними, ставлення до життя, вирішення проблем тощо. Тому побутовізви завжди у творі виступають у сполученні з іншими групами лексики: загальноновживаною, фразеологізмами, зменшено-пестливими словами тощо: **Проте, надивившись не так на щоденні Доцині риганці довкруг стайні, як ина тліючу на попіл невістку, що вже кілька місяців жила на воді та яблуках, Кирило якоїсь-то ночі сказав...** [Матіос : 9]. Інколи таке мовлення важко назвати естетичним зовні, проте воно має глибокий внутрішній зміст, наприклад: **Вона серце своє звела на попіл, вирвала його з грудей, як скалку, і тепер ходить з розпанahanими нутрощами, лише ніхто не зауважує розкритої рани** [Матіос : 147].

Чимала група лексики в тексті роману – це біблїзми, лексика, яка пов'язана з релігійними віруваннями людей. Оскільки жителям західних регіонів України притаманна глибока релігійність, то у мовленні часто присутня лексика на означення понять, пов'язаних із церквою, Богом тощо. Аналізований фактичний матеріал свідчить, що це слова – назви біблійних персонажів *Бог, Матір Божя* і похідні від них: **Дитина вже просилася на світ Божий...** [Матіос : 10], **Проте ні знахарство, ні служби Божі не помагали невістці** [Матіос : 13], **І всі четверо звернули очі й складені до молитви долоні до Матері Божої під рушником посередині стіни** [Матіос : 14], слова на означення процесів і станів: **Молилися** [Матіос : 14], **Хто знав мовчки хрестився** [Матіос : 14]; назви релігійних свят та інших ознак духовного життя людей: **А колись-то, прости Боже, не зважав ні на піст, ні на Великдень, ні навіть на мерця по сусудству** [Матіос : 12]. Непоодинокими прикладами представлена лексема *grіx* та її похідні: **Їй (мамі – Л. Т.) на тому світі вже порахували гріхи** [Матіос : 10]. Як окрему групу релігійної лексики виділяємо слова, пов'язані із смертю, потойбічним життям: *небіжка, на тому світі (після смерті)* **І я тяжко Андрія носила, а твоя мама-небіжка дуже мене жалувала?** [Матіос : 10], **Дмитрика вже не закличеш із того світа** [Матіос : 13], **Кирило віддав би**

масток, аби лише дізнатися ім'я нелюда, який упокоїв його невинну дитину [Матіос : 15], – **Прийми, Боже, грішну душу раба Божого Дмитра в царство Твоє небесне <...>** [Матіос : 14].

Значною кількістю прикладів представлена лексема *очі або її семантичні синоніми*. Як виразник душевних станів, переживань, в авторському тексті вона має глибокий зміст. Вживання концепту *очі* представлене і в прямому значенні, для портретної характеристики: **Дмитрик довго дивився на неї великими й добрими карими очима <...>** [Матіос : 23], і у складі сталих висловів: **Він і справді цілими днями не спускав очей із дверей** [Матіос : 14], **Чи буравив очима стелю** [Матіос : 22]

До цієї групи можна додати й семантично близьку лексему *дивитися*: **Лиш дивився на двері** [Матіос : 22], **Дмитрик довго дивився на неї <...>** [Матіос : 23].

Щодо тропів, то одним із найактивніших художніх засобів в авторському тексті виявилися *порівняння*. Наявність порівнянь – ще одна особливість художньої мови письменниці. За нашими спостереженнями, граматична структура і семантичне навантаження цієї мовної одиниці різні. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що авторські порівняння є структурно і значеннєво прості: **Вона серце своє звела на попіл, вирвала його з грудей, як скалку.<...>** [Матіос : 147], **<...> колись позаздрила їхнім синам – здоровим, як горіхові зерна, та й укоротила дні для Василюїної втіхи <...>** [Матіос : 12], а є також і більш складні одиниці, в яких відчувається вагомніше значеннєве навантаження, як-от: **І навіть пара з уст, донедавна німих, а тепер – роздертих невимовною втіхою, виляся попід холодний дах, як димок від щойно розпаленого вогнища** [Матіос : 17].

Що стосується грамаїчної будови порівняльних конструкцій, то переважна більшість з них – це класичні порівняння, утворені за допомогою порівняльних сполучників *як, мов, ніби*: **Навіть лютий, як справжня йорданська студінь, Варварчуччин бик терся об Дмитрикове плече <...>** [Матіос : 16], **Іван <...> тримав свою голову обома руками так міцно, ніби вона мала намір скотитися йому з пліч** [Матіос : 18]. Є також приклади і безсполучникових утворень, за допомогою

прислівника: **Лиш по-котячи скочив на східці драбини, що вели на горище** [Матіос : 17], **Інколи по-індичому витягував шию, щоб зачепитися зором за вершечок дерева у вікні чи краєчок сусідського паркану** [Матіос : 22].

Окремо виділяємо порівняння, які граматично розгортаються у цілу оповідь: <...> **почала обмивати зболіле Дмитрикове тіло, стискаючи щелепи так міцно, що здавалося, ще трохи – і білі її зуби розсиплються в порох** [Матіос : 23].

Мистецтво авторки розкривається через створення художніх образів, побудованих на основі комплексу *порівняння – психологічний паралелізм* (графічно виділено новим абзацом), що розгортається в широку картину відтворення останніх хвилин життя людини: **Лиш очі, глибоко запалі в чорні очниці Дмитрикові очі, ще блимають благанням жити. Та тут-таки гаснуть від немочі.**

Так гаснуть у лісі нічні світляки, коли на них навмисне наступити ногою [Матіос : 25].

Яскравості і колориту романові надає й *метафора*. У романі представлені метафоричні сполуки як традиційні, так і okazіональні. Метафори досить різноманітні і за структурою, і за значенням. Здебільшого авторка вводить їх для характеристики персонажів. Це і портретна характеристика **Проте, надивившись <...> на тліючу на попіл невістку** [Матіос : 9] і зображення внутрішнього світу, почуттів та відчуттів: **Сон покинув її начисто** [Матіос : 11], і опис зовнішності. Метафора допомагає також і для означення певних процесів: <...> **коли одна половина видимого світу захлинається горем, а друга половина шукає пригоди на своєю захмелілу голову** [Матіос : 15], станів, об'єктів матеріального світу.

Аналіз фактичного матеріалу дає можливість стверджувати, що для більш яскравої і точної характеристики та опису зображуваних подій авторка використовує такий вид метафори, як персоніфікація. Для підсилення емоцій структурно інколи застосовує багатокomпонентну розгорнуту метафору, : **Судьба Дмитрикові сто років відводити не думала, та, мабуть, і не хотіла. Зате муки йому приписала Христові** [Матіос : 22].

Окремо слід виділити вживання авторкою *метафоричних епітетів*, які підсилюють

ознаку описуваних подій, станів. Як і більшість засобів художнього зображення, метафоричні епітети поряд із загальномовними означеннями виконують роль каталізатора психічних і психологічних станів дійових осіб у романі, наприклад: **О, тепер Васирина також має бездонні й безсонні ночі** [Матіос : 12], **І навіть пара з уст, донедавна німих, а тепер – роздертих невимовною втіхою, виляся попід холодний дах <...>** [Матіос : 17].

Часто авторка створює широкі словесні картини для відтворення внутрішнього світу своїх героїв або для зображення взаємовідносин між ними використовує порівняння і метафори одночасно. Це надає текстові певної епічності у зображенні, динамічності: **Але Павло з Доцькою були якісь такі потайні, що мамі залишалася лише глибока лють та безсловесний подив, коли рано-вранці син із невісткою бралися до роботи так гостро, ніби хотіли швидше докотити день до вечора, аби разом ускочити у гарячу нічку** [Матіос : 11].

Також у тексті твору наявна певна кількість *перифразів*, мета яких – виражаючи одне поняття за допомогою опису найхарактерніших його ознак, зробити думки і мовлення героїв твору більш глибокими, емоційними, інколи й більш трагічними: **Кирило добрий за доброго, але міг би закортити своїми руками кожного, кому закортіло б обернути язик навиворіт про найменшого його сина, що пішов у глину парубком, не маючи й двадцяти років** [Матіос : 14]. Тут сполуку «пішов у глину парубком» слід розуміти, як «помер молодим, неодруженим», що додає оповіді більшого трагізму, має викликати співчуття у читачів і жаль до героя. У фразі **Так що ломіть ноги домів, поки ще ніч, поки ще жінка в теплій постелі крутиться <...>** [Матіос : 19] вислів *ломіть ноги домів*, емоційність якого підсилена діалектизмами, передає пораду йти додому без відповідних для себе наслідків. Моторошну мить смерті людини авторка також вміло відтворила через перифраз: **Бо Доця ще ніколи не тримала в руках живої людини, яка на очах відпускає свою душу на небеса** [Матіос : 25].

Висновки. Здійснений аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновки про широку палітру використовуваних Марією

Матіос засобів для творення художнього світу у своїх творах, зокрема для творення мовної картини світу в романі «Майже ніколи не навпаки». І різні групи лексики, і тропи – все це у комплексі робить авторську оповідь яскравою у відтворенні характерів, образів, картин

екстрем'єру та інтер'єру, а найголовніше – упізнаваною, формує ідіолект письменниці. У межах пропонованої статті схарактеризовано лише частину мовних засобів творення художніх образів, тож вбачаємо перспективу у подальших розвідках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гримашевич Г. Діалектна лексика у романі Марії Матіос «Мами». URL : https://eprints.zu.edu.ua/39416/1/Гримашевич_Лінгвостилістика.pdf
2. Івашина О. О. Психологізм у творчості Марії Матіос: теоретичний та прикладний аспекти. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 29. Том 1. С. 269–274.
3. Котович В. В. Літературно-художні оніми в збірці поезій Марії Матіос «Жіночий аркан у саду нетерпіння». *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2023. Вип. 8. С. 73–80.
4. Купрікова Г. В. Художня архітектоніка та жанрово-композиційні особливості роману Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки». *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 35. С. 297–303.
5. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Сімейна сага в новелах ; вид. 2-е. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛАМА-ГА, 2023. 224 с.
6. Федурко М. Ю., Котович В. В. Фемінітиви як образотворчі засоби (на матеріалі збірки Марії Матіос «Жіночий аркан в саду нетерпіння»). *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 32. Том 2. С. 230–235.

REFERENCES

1. Hrymashevych H. Dialektna leksyka u romani Mariyi Matios “Mamy”. URL: https://eprints.zu.edu.ua/39416/1/Гримашевич_Лінгвостилістика.pdf [in Ukrainian].
2. Ivashyna O. O. Psykholohizm u tvorchosti Mariyi Matios: teoretychnyy ta prykladnyy aspekty. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*. 2023. Vyp. 29. Tom 1 Pp. 269–274 [in Ukrainian].
3. Kotovych V. V. Literaturno-khudozhni onimy u zbirtsi poeziy Mariyi Matios “Zhinochyy arkan u sadu neterpinnya”. *Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri*. 2023. Vyp. 8. Pp. 73–80 [in Ukrainian].
4. Kuprikova H. V. Khudozhnya arkhitektonika ta zhanrovo-kompozytsiyni osoblyvosti romanu Mariyi Matios “Mayzhe nikoly ne navpaky”. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*. 2024. Vyp. 35. Pp. 297–303 [in Ukrainian].
5. Matios M. Mayzhe nikoly ne navpaky. Simeyna saha v novelakh ; vyd. 2-e. Kyiv : A-BA-BA-HA-LAMA-HA, 2023. 224 p [in Ukrainian].
6. Fedurko M. YU., Kotovych V. V. Feminityvy yak obrazotvorchi zasoby (na materialy zbirky Mariyi Matios “Zhinochyy arkan v sadu neterpinnya”). *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*. 2023. Vyp. 32. Tom 2. Pp. 230–235 [in Ukrainian].

L. YU. TYKHA

PhD in Philology, Associate Professor

Associate Professor at the Department of Foreign and Ukrainian Philology,

Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine

E-mail: tykha.larysa@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7742-0976>

THE ARTISTIC WORLD OF MARIA MATIOS' PROSE (BASED ON THE NOVEL “ALMOST NEVER THE OTHER WAY AROUND”)

The article analyzes the lexical composition and artistic means that form the basis for creating the linguistic picture of the world in Maria Matios' novel “Almost Never the Other Way Around”.

A significant group of vocabulary that serves as a marker of the territorial affiliation of the characters consists of dialectisms. The large number of dialect words in the characters' speech allows readers to associate them with certain social groups. It is also noted that the meaning of the majority of dialect words is clear from the context, although in some cases, the author uses footnotes for clarification (molfaryty, gazduvaty, zakatrupty, etc.).

Equally numerous is the lexical group of household words, colloquial terms that are placed in the mouths of the characters with various purposes: from characterizing a person to providing a specific situation with tragic features, for comparison, or for illustrating life situations.

Given that the events in the work take place in the western part of Ukraine, the speech of the characters is saturated with religious vocabulary (names of biblical characters, states, and actions related to the spiritual life of believers: God, Mother of God, sin, prayer, etc.).

The analysis of the factual material shows that a large group of artistic images is represented by those whose key word is the lexeme “eyes”. This is an important psychological detail that helps the author focus on the characters’ inner experiences, their feelings, as well as enhance the portrait characteristics of the characters. The article emphasizes that tropes play an important role not only for lyrical, poetic depiction but also for creating prose pictures of human relationships, reflecting life vicissitudes, and sometimes tragedies. They are important for creating the inner world of the characters and their portrait characteristics.

The most active artistic means in the analyzed novel were comparisons, differing in structure and type. We identified comparative constructions formed traditionally with the help of conjunctions such as “like”, “as if”, as well as in a non-conjunctive manner; classical comparisons, negation-comparisons, and psychological parallelism-comparisons

It is emphasized that metaphors, particularly personifications, metaphorical epithets, and paraphrases, also serve as an active means of creating the linguistic picture of the world.

In general, the work notes that the artistic world of Maria Matios’ prose is rich in the presence of linguistic means of depiction.

Key words: lexeme, metaphor, comparison, semantics, concept, artistic image, linguistic picture of the world.